

УДК 72.01

к.арх., доцент Смоляк В.В.,
Вінницький національний технічний університет
Козинюк Н. В., Вінницький будівельний технікум

АРХІТЕКТУРА САДИБИ ГРОХОЛЬСЬКИХ В П'ЯТНИЧАНАХ (М. ВІННИЦЯ)

Проведено дослідження історії будівництва та особливостей визначної пам'ятки садово-паркової архітектури східного Поділля – садиби графів Грохольських в районі П'ятничан міста Вінниці.

Ключові слова: Палацово-парковий ансамбль, регулярний парк, палац, французький класицизм, пейзажний декоративний парк

Історія садиби у селі П'ятничани та історія створення палацово-паркового ансамблю на її терені невід'ємні від історії П'ятничан, міста Вінниці, всього подільського краю.

Чудові природні умови, пекуче, але не посушливе літо, повноводні ріки і колись суцільні рясні ліси, сприяли виникненню поселень на терені сучасної Вінниччини ще в епоху палеоліту (500 тис. – 15 тис. р. до н.е.). Тут також залишилось чимало пам'яток періоду неоліту (6 – 4 тисячоліття до н.е.). На початку залізного віку (8 – 7 ст. до н. е.) цю територію заселяли представники племінного союзу скіфів, який мав значний вплив і на племена, що його оточували. Більшість тих могил, що їх багато є на полях Вінниччини, залишились саме від скіфів.

Територія, на якій розташована тепер Вінниця, була типовим хліборобським районом. Люди жили великими поселеннями, які укріплювали земляними ровами та валами. Сліди таких давньослов'янських поселень виявлені в районі Старого міста. В кінці 9 ст. Середнє Побужжя увійшло до складу Київської Русі. У цей час тут живуть племена тиверців та уличів, які є предками теперішніх мешканців Вінниччини. В 12 – поч. 13 ст. галицькі князі, поширюючи свою державу на схід, захоплюють землю над верхнім Бугом і дають їм назву «понижзя», а з середини 13 ст., коли місцеві жителі визнали зверхність татар, край цей прибрав назву «поділля».

У першій половині 13 ст. подоляни піддалися Литві і великий князь Ольгерд віддав Поділля князям оріатовичам, які почали боронити край від татар. Подоляни мурували багато укріплених місць на Поділлі, в тому числі і «Веницю» з її замком, який було збудовано близько 40-70 років 14 ст. Саме з вінницьким замком пов'язані найдавніші спогади про село П'ятничани. В історичних документах першої половини 15 ст. село зветься «господарським

селом», що знаходилось в адміністративному підпорядкуванні гарнізону вінницького замку.

На протязі 14 – 16 ст. ці землі немилосердно спустошували кримські татари. Неподалік від Вінниці проходили страшні татарські шляхи: «кучманський» та «чорний». В середині 16 ст. польські феодали посилили наступ на Україну. За Люблінською унією 1569 року землі Вінниччини переходять під зверхність Польщі. На захоплені землі ринула польська шляхта і на Вінниччині почався польський вплив.

Архівні документи середини 16 ст. говорять про те, що в цей час формуються планувальна структура села П'ятничани та садиби в його центрі.

На другу половину 16 ст. – першу половину 17 ст. припадає економічне піднесення Вінниці. У 1598 році місто призначається за центр Брацлавщини і починає швидко зростати. Активний вплив на формування садиби в П'ятничанах, як частки вінницького краю в 16-17 ст. справило соціальне походження її господарів. Основні земельні володіння в Вінниці і за її межами зосереджуються в руках великих магнатів, які були зацікавлені в розвитку міста і остаточному закріпаченні селян місцевої округи. Саме ця соціально-економічна основа і визначала розмах будівництва палацово-паркових ансамблів на Поділлі у 18 ст.

У першій чверті 18 ст. планувальна структура П'ятничан в основі своїй сформувалась. Садиба розташована на північно-західній частині м. Вінниці на підвищеній території старовинного поселення. В 1770 р. було збудовано в П'ятничанах палац, розбито великий парк. На початку 19 ст. в садибі зводиться двоповерховий флігель, водонапірна башта, а на початку 20 ст. господарський корпус. Документи свідчать про наявність в П'ятничанах одинадцяти господарств, яким належало 128 дворів. В 1725 році маєток П'ятничани став власністю намісника Брацлавського Михайла Грохольського, який володів ним до своєї смерті, що сталася в 1776 році. З його ім'ям пов'язане відбудування у Вінниці у 1758 р. монастиря домініканців, після чого крипта костьолу у цьому монастирі стала родовим склепом Грохольських.

Михайло Грохольський встиг начорно збудувати палац, завершити розпланування припалацової території і парку за палацом у стильовому варіанті французького регулярного паркобудівництва. Така стильова орієнтація була відображенням суспільних естетичних смаків і запрошенням на терени Подолії іноземних майстрів-архітекторів та паркобудівників.

Припускається, що автором палацу, планування при палацової території та парку за палацом був Доменіко Мерліні – головний королівський архітектор Станіслава–Августа. З ім'ям Д. Мерліні деякі дослідники пов'язують і існуючу на західному боці садиби триумфальну браму кінця 18 – початку 19 ст. Ця

тріумфальна брама зафіксувала історичний факт подорожі короля Станіслава – Августа по Україні у 1781 р. Садиба сподобалась королю, про що свідчить його лист до графа Грохольського від 12 січня 1782 року. І пізніше, на протязі 19 ст. палац неодноразово правив за резиденцію для проїжджих російських і іноземних монархів. Припускається також, що водночас з брамою на північному боці було збудовано архітектурний комплекс парадного в'їзду.

У 1782 році маєток перейшов до Михайла Грохольського, з ім'ям якого пов'язано перепланування садиби, яке було продовжено його сином Генріхом. Це відбувається саме в ті часи, коли великі гарні ліси, які оточували Вінницю колись, були нещадно вирубані для потреб гуралень, що давали великі прибутки. Саме тоді не стало дерева не тільки для опалення, а й для будівель.

Будинок палацу (1770р.) триповерховий, викладений з цегли в архітектурних формах раннього класицизму, мав прямокутну форму в плані з двома боковими вузькими ризалітами по головному та парковому фасадах, що мають завершення у вигляді трикутних фронтонів. Кути ризалітів закріплені рустами. По верху будинок був оформлений доричним ордером з тригліфами у фризовій частині та карнизом з плит піщаника (рис. 1).

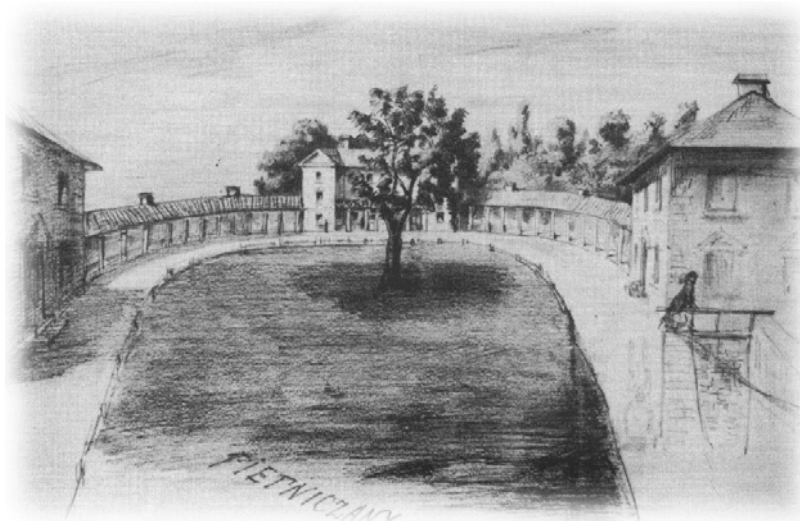

Рис. 1. П'ятничани. Загальний вигляд замку близько середини XVIII ст.

Архітектура палацу сильно постраждала від пожежі 1918 року та наступної реконструкції. До вказаної перебудови до торцевих частин примикали напівциркульні в плані одноповерхові (з мансардним поверхом з зовнішньої сторони) крила, що формували парадний курдонер та колонними лоджіями тосканського ордеру. Крила замикались в торцях двоповерховими павільйонами зі входами по центральній осі. Лоджіям крил відповідала колонна галерея-тераса в рівні першого поверху палацу, розташована між ризалітами на головному та повторена на парковому фасадах. Вікна головного корпусу мали вертикальні пропорції, завершувались трикутними сандриками (по 2 поверху),

мали стрічкове обрамлення (по 1 та 3 поверху). В період реконструкції розтесані по ширині та висоті (рис. 2).

Рис. 2. П'ятничанський замок. Літографія за малюнком Н. Орди, 1870-ті роки.

Початкове планування палацу формувалось в руслі барочних традицій. План центральної частини головного корпусу був дворядний, п'ятикамерний з центрально розташованим вестибюлем зі сходовою кліткою та єдиним входом в будівлю, що, очевидно, відображало оборонні тенденції минулого періоду. У південно-західному компартаменті першого поверху розташовувалась каплиця. Основні приміщення мали склепінчасте перекриття. Вказане планування повністю змінене. Первинний чотирьохкамерний план з хрестовим склепінням по першому поверху зберігся в ризалітах, де розташували лише нові сходові клітки та нові входи в будинок. Барочне розуміння планувальної структури палацу особливо проявило себе в плануванні крил, що мали коридорне планування на мансардах та анфіладне в перших поверхах, де розташовувались овальні зали. Вихід на мансарду здійснювався з торцевих павільйонів по гвинтових сходах. В крилах розташовувались численні гостьові кімнати, салони. В правому крилі знаходився великий столовий зал.

Будинок знаходиться в ряду перших палацових споруд України, що втілили в об'ємно-просторовій та планувальній структурі ідеї палладіанської архітектури.

Перепланувальні роботи були здійснені архітектором ірландського походження Діонісієм Міклером, в основному, на території регулярного парку,

який був кардинально перевлаштований у англійський пейзажний парк у відповідності з тогочасними естетичними смаками.

Під час перепланування регулярного парку Грохольських у П'ятничанах Д. Міклер вже був відомим паркобудівником пейзажного стилю з оригінальним творчим методом, який формувався як під впливом західноєвропейських шкіл декоративного садівництва Англії та Польщі, так і з урахуванням регіональних особливостей флори України та існуючої топографії місцевості.

Наявність на території садиби дерев-екзотів відбивала не лише стилістику пейзажного напрямку і творчого методу Д. Міклера, й базувалась на історичних традиціях декоративного садівництва міста Вінниці, де відомі були на той час ботанічний сад при міській гімназії і монастирський сад капуцинів.

Ось як розцінював діяльність Д. Міклера польський дослідник Е. Яновський – «... був Міклер першокласним творцем садів. Не лише вмілий садівник, також і правдивий художник. Він малював свої образи за допомогою дерев у лоні природи. Великим чуттям гармонії він об'єднував елементи природи, вдало використовуючи їх кольори, ефекти сонячного світла...»

У 70 роках 19ст. садиба стає власністю останнього представника роду Грохольських – Станіслава Генріховича. В цей час на півдні садиби інтенсивно забудовується її припалацева частина, що була значною спорудою цього часу.

В кінці 19 та на початку 20 століття ведеться будівництво комплексу парадного під'їзду. Його архітектурні акценти – це будинок каретного під'їзду і будинок для гостей. Різноманітна діяльність власника маєтку, пов'язана з великим господарством, мала вплив на будівництво цілого ряду споруд на території господарчої зони припалацевої частини садиби. Вони збереглися до нашого часу.

Напевно, водночас з забудовою господарчої зони на рубежі 19 – 20 ст. територія садиби була обнесена існуючою цегляною огорожею, а доріжки і алеї дістали цегляного покриття, яке збереглося лише фрагментами.

Таким чином палацово-парковий ансамбль колишньої панської садиби формувався на протязі трьох будівничих етапів, які створили планувальну особливість і стильову своєрідність:

1-й етап – 1725-1792 рр.

Припалацова територія розплановується під впливом регулярних паркобудівних традицій французького класицизму 17-18 ст;

2-й етап – 1790-1870 рр.

Територія ландшафтного парку вирішується у відповідності з системою англійських пейзажних декоративних садів;

3-й етап – 1880 – 1910 роки.

Період, коли ці західноєвропейські паркобудівні традиції були планувально пов'язані (запалацова галявина).

У 30-і роки на території колишньої садиби розташовувалась військова частина, у післявоєнні роки – госпіталь. Останніми десятиліттями на території садиби функціонують різні лікувальні заклади.

Висновки. В роботі проведено дослідження становлення та розвитку однієї з пам'яток садово-паркової архітектури – палацу Грохольського в м. Вінниці. Проведено аналіз етапів становлення цього визначного об'єкту національного зодчества, визначено стильові особливості та залежність їх від соціальних змін на Україні.

Література

1. *Aftanazy R. Dzieje rezydencji...* S. 310; ДАВО. – Ф.р-5257. – Оп.1 – Спр. 3 (*Бриллинг Г. Г.* К истории Винницкого обласного краеведческого музея. – Винница, 1968 – (рукопис). – Арк.. 23, 25, 107, 307-309.
2. ДАВО.- Ф.. 866. – Оп. 1- Спр. 71; Юго-Западный край.- 1915.- № 188.- С.2; № 206.- С. 2; № 210.- С. 2. № 221.- С. 2; Там само.- 1916. № 47.- С. 2; № 170.- С. 2, 3.
3. *Sobanska M. Wspominki nikle...* - S. 139.

Аннотация

В статье рассмотрена история возникновения, строительства и развития замечательного памятника садово-паркового искусства – дворца графа Грохольского в Пятничанах (г. Винница). Исследованы этапы становления парка и дворца, зависимость архитектурных решений от социальных, политических и других факторов.

Ключевые слова: дворцово-парковый ансамбль, регулярный парк, дворец, французский классицизм, пейзажно-декоративный парк.

Annotation

The article reviews the history of creation, building and development of a wonderful monument of landscape & park art - the palace of Count Grokholsky in Pyatnichany (Vinnitsa). Investigated phases of making Park and Palace, the dependence of architectural decisions on the social, political and other factors.

Keywords: palace and park ensemble, the formal garden, the palace, French classicism, landscape and ornamental park.